

Μετα-Ψυχολογία
154η Συνάντηση
Βασίλειος Μαούτσος

28/02/12

Μεταψυχολογικό Σεμινάριο
‘Ινστιτούτο Κλασικής Ψυχανάλυσης’
‘Unconscious’, 1915, Τόμος XIV
4η Συνάντηση

Από την ανωτέρω συνοπτική περιγραφή καθίσταται αντιληπτό ότι κατά τη διάρκεια της ψυχαναλυτικής συνεδρίας η θέση του ξένου σώματος είναι πάντοτε διττή. Εν τέλει ποτέ δεν υπάρχει σε δράση ένα ξένο σώμα που έχει να αντιμετωπίσει ο ασθενής αλλά ταυτόχρονα δύο παραλλαγές του – μία συνειδητή και μία ασυνείδητη. Η τάση του ασθενούς για μία μονοσήμαντη, δηλαδή, άνευ προβληματικής σχέση με το ξένο σώμα είναι μόνιμη. Η ενδεχόμενη σύμπτωση συνειδητού και ασυνειδήτου έστω και προσωρινά στο πλαίσιο της αρχής της ευχαρίστησης είναι πάντοτε το επιδιωκόμενο αλλά δύσκολο να επιτευχθεί.

Τα ανωτέρω σημαίνουν παλινδρόμηση και χρονική αναζήτηση από τον ασθενή της έναρξης των συμπτωμάτων του και της πρώτης εμφάνισης του ξένου σώματος εντός του. Σε μία συστηματική ανάλυση αυτό αναπόφευκτα θα καταλήξει στη φαντασίωσή του περί της παιδικής του ηλικίας όπως έχουμε αναφέρει σε προγενέστερα σημεία της μελέτης μας επί του έργου του Freud και επί του οποίου θα επανέλθουμε κατωτέρω. Η προς τα πίσω πορεία του ασθενή εξυπηρετεί συγκεκριμένους σκοπούς. Ο βασικότερος φυσικά έχει πάντοτε να κάνει με την αναζήτηση της ευχαρίστησης. Αυτό στη πράξη συνίσταται στην αποσεξουαλικοποίηση του ξένου σώματος και την σύνδεση της απελευθερούμενης λίμπιντο με σταθερότερες των προουπαρχόντων ‘υποκατάστατες ιδέες’ σε μία ανάστροφη και εκ των υστέρων πορεία των σταδίων της ιστορικής διαδρομής του ξένου σώματος. Υπ’ αυτή την έννοια θα έλεγε κάποιος ότι ο όρος «αποσεξουαλικοποίηση» δεν ισχύει αφού στη πραγματικότητα η λίμπιντο δεν χάνεται αλλά απλώς επανατοποθετείται σε κάτι διαφορετικό που κι αυτό συν τω χρόνω θα αλλάξει. Συνεπώς, ο όρος χρησιμοποιείται καταχρηστικά στη ψυχαναλυτική ορολογία για να αναδείξει την δύναμη της «αρχής της ευχαρίστησης» όπου μία τέτοια αλλαγή θα επιφέρει πρόσκαιρα μεν αλλά θεαματικά ψυχολογικά αποτελέσματα π.χ. ριζική ανακούφιση του ασθενούς εκ των συμπτωμάτων του.

Έτσι, καθώς αποσεξουαλικοποιείται το ξένο σώμα του ασθενή μέσα από την επένδυση που γίνεται σε νέες ‘ιδέες’ η εμφάνισή του προηγούμενου ξένου σώματος ολοένα χάνει τον αμιγώς ‘ενστικτικό’ του και άγριο χαρακτήρα καθιστάμενο προοδευτικά περισσότερο ενορμησιακό υπό την νέα του μορφή παρά το γεγονός ότι πλησιάζει προς την κατά τεκμήριο παιδική ή νηπιακή φαντασίωση. Εδώ έχουμε κάτι το φαινομενικά παράδοξο: δοθέντος ότι η επαναβίωση της παιδικότητας θα περιμέναμε να δημιουργεί έντονη μυική κινητικότητα παρά πνευματική ηρεμία εν τούτοις συμβαίνει το δεύτερο. Τι έχει συμβεί και που βρέθηκε η νέα ‘ιδέα’ με την οποία αντηλλάγη η λίμπιντο στη καινούργια της μορφή?

Αυτά είναι τα εν πολλοίς ιδιαίτερα ζητήματα που θίγονται από το 3ο υποκεφάλαιο και μετέπειτα αυτού του έργου. Στην πραγματικότητα πρόκειται για ότι ποιο κλινικό μπορούμε να συναντήσουμε στη ψυχανάλυση δοθέντος ότι η παρακολούθηση της αλλαγής των ‘ιδεών’ του ασθενή και η αλλαγή επιπέδου ενορμητικότητας και λιβιδινοποίησής τους συναρτόμενη πάντοτε με ικανοποίηση εξ αυτής της πορείας είναι ότι ποιο θεραπευτικό μπορεί να επέλθει. Βέβαια το κείμενο δεν μας βοηθάει ιδιαίτερος ως προς αυτό αν και το βασικό του μήνυμα ουδόλως αλλάζει. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο πυρηνικό του υποκεφάλαιο περί ‘Ασυνειδήτων Συναισθημάτων’ φαίνεται σαν όλα να είναι

ενστικτικής προέλευσης και η λέξη «ενόρμηση» ουδέποτε αναφέρεται. Αντιθέτως, αναφέρεται η 'ενστικτική ώση'. Το γεγονός ότι αυτό ενδεχομένως να είναι θέμα μετάφρασης δεν θα το σχολιάσουμε διότι έχουμε επίγνωση της προσοχής που απαιτείται σε κάθε λεπτομέρεια αυτού του κειμένου καθώς και των δυσκολιών που σίγουρα θα αντιμετώπισε ο ίδιος ο Strachey. Αν ο όρος 'ενστικτική ώση' είχε αποδοθεί ως «ενόρμηση» ίσως τότε η κατανόηση να ήταν πληρέστερη με την έννοια ότι ο ασθενής περιγράφει στον αναλυτή του μόνιμες εσωτερικές «ενορμήσεις» παρά 'ενστικτικές ώσεις'. Όμως, θιοθετώντας αυτή την ορολογία ο κίνδυνος είναι ότι μπορεί να ξεχαστεί από τον αναγνώστη η υπάρχουσα στενή σχέση μεταξύ 'ενστικτικών ώσεων' και 'ενορμήσεων' που περιγράφει ο Freud κατά την αλλαγή της λιβιδινικής ενέργειας των 'ιδεών'.

Εν πάσει περιπτώσει, παρακάμπτοντας το ανωτέρω πιθανόν επουσιώδες ζήτημα το ουσιαστικότερο στο οποίο πρέπει να υπάρξει συμφωνία είναι το εξής: ο Freud αναφερόμενος σε επενδυμένες 'ιδέες' που όλη την ώρα απωθούνται και επανεμφανίζονται σε νέα μορφή μεταξύ συνειδητού και ασυνειδήτου θα ήταν τόσο απίθανο να υπαινίσσεται ότι ο ασθενής κατά τη μεταβίβαση στην ανάλυση λειτουργεί με την αρχική άγρια υπόσταση ενός πλεονασματικού και ανικανοποίητου αυτό-συντηρητικού ναρκισσισμού του όσο και το να είναι τόσο αποξενωμένος απ' αυτό το ασίγηστο γεγονός που του συμβαίνει ώστε να λειτουργεί ψυχικά με απλές και χαλαρές ενορμησιακές ώσεις. Προφανώς, αυτό που εννοούσε ο Freud λέγοντας ότι 'Ένα ένστικτο δεν μπορεί ποτέ να γίνει αντικείμενο της συνείδησης...' βρίσκεται στον αντίποδα της συνέχειας της ίδιας παραγράφου του κειμένου που λέει ότι 'Μπορούμε να εννοούμε ως μία ενστικτική ώση εκείνη [την ώση] της οποίας η ιδεατή αντιπροσώπευση είναι ασυνείδητη...'. Συνεπώς, μας εισάγει σε τρεις εκφάνσεις του ενστίκτου - μία στη πρωτογενή μορφή ενστίκτου στο ασυνείδητο ως αμιγές 'ένστικτο' και δύο επιπλέον στη δευτερογενή του μορφή μεταξύ συνείδησης και ασυνειδήτου που βρίσκονται σε διαρκή δι-επικοινωνία μεταξύ τους μέσω συγγενών 'ιδεών' με την μορφή 'ενστικτικών ώσεων', δηλαδή, «ενορμήσεων» και ικανή να παράγει 'συναισθήματα'. Με άλλα λόγια το 'ένστικτο' είναι η πηγή της δύναμης κάθε 'ιδέας' του ασθενούς αλλά κάθε ενστικτικό κομμάτι λιβιδινικής ενέργειας που κυκλοφορεί μέσα στο κόσμο των 'ιδεών' και τις επενδύει έχει χάσει πολλά από τα ενστικτικά του χαρακτηριστικά της φοβερής αγριότητας που για κάποιο άγνωστο προς το παρόν λόγο έχουν απορροφηθεί από την εκάστοτε 'ιδέα' του ασθενούς. Συνεπώς, ενώ το αυτό-συντηρητικό 'ένστικτο' είναι πάντα βαθειά εδραιωμένο στο ασυνείδητο άνευ ικανότητας λόγου και άνευ 'ιδεών' οι πλεονασματικές του εκφράσεις τις οποίες ανακαλύπτει ο ασθενής υπό μορφή νόσου συνιστούν από πρακτική άποψη 'ενστικτικές ώσεις' ή, «ενορμήσεις» που εκφράζονται ως προς τη συνείδηση με κάποιο ιδεατό μεν περιεχόμενο αλλά επί του εδώ-και-τώρα παντελώς ασυνείδητο.

Ο Andre Green - ένας σημαντικός μελετητής του μεταψυχολογικού έργου του Freud - με βάση τα ανωτέρω έχει πιθανότατα θεωρήσει μετ' επιμονής ότι το ασυνείδητο κατά τον Freud διαθέτει μόνον «πράγματα». Οντως, ο ασθενής ισχυρίζεται ότι αντιδρά α. σε εσωτερικές του καταστάσεις για τις οποίες δεν έχει «λέξεις» περιγραφής και συνεπώς αυτές έχουν ένα προλεκτικό/αισθητηριακό χαρακτήρα «πράγματος» β. καταστάσεις εναλλασσομένων 'ιδεών' που διαρκώς ανακυκλούνται ως προεκτάσεις των (α) και έχουν τον ένα τους πόλο σε προλεκτικό/αισθητηριακό επίπεδο πράγματος με εκλάμψεις λεκτικές και γ. 'συναισθήματα' που προέρχονται εκ των (β) και καθίστανται συν τω χρόνω 'ιδέες' υποκειμένες κι' αυτές σε ανακυκλωτική διαδικασία απώθησης διαθέτουσες τον ένα τους πόλο σε προλεκτικό/αισθητηριακό επίπεδο πράγματος. Και οι τρεις αυτές κατηγορίες είναι «τα πράγματα» του ασυνειδήτου εκ των οποίων μόνο τα δύο τελευταία έχουν αντιπροσώπευση στη συνείδηση και εκ των (γ) ένα μέρος είναι πάντοτε 'ασυνείδητο'- τα 'ασυνείδητα συναισθήματα' - αν και δυναμικά συνειδητοποιήσιμο. Αυτή η τελευταία κατηγορία είναι συγκριτικά μικρή με τις μεγαλύτερες όμως επιπτώσεις στη ψυχική ζωή του ασθενή αφού βρίσκεται τόσο κοντά στο 'προ-συνειδητό'.

Το θέμα περί ενστίκτων, ενστικτικών ώσεων, αισθημάτων, συναισθημάτων, ιδεών και ενορμήσεων υποκρύπτει ακόμη κάτι πολύ σημαντικό που σχετίζεται με την μετατροπή «πραγμάτων» σε 'ιδέες'. Στη Φυσική το ερώτημα αυτό είναι αντίστοιχο με την μετατροπή μάζας σε ενέργεια. Σε μία συμπυκνωμένη πρόταση ο Freud λέει ότι '...το συναίσθημα φέρει πάντοτε το χαρακτήρα του άγχους προς χάριν του οποίου όλα τα 'απωθημένα' συναισθήματα εναλλάσσονται'. Εμείς γνωρίζουμε ότι το 'συναίσθημα' που καταλήγει σε 'ιδέα' είναι διαφορετικό από το 'ασυνείδητο' και 'απωθημένο' συναίσθημα της κατηγορίας «πράγμα» που ευρισκόμενο κοντά στο προ-συνειδητό παράγει άγχος.

Κατά βάση, αυτό το οποίον διαπραγματεύεται ο Freud είναι το γεγονός ότι εν τέλει στη ψυχανάλυση 'τα ασυνείδητα συναισθήματα' αποτελούν τον πυρήνα της θεραπευτικής πράξης αφού εξ όλων των «πραγμάτων» του ασυνειδήτου αυτά είναι τα μόνα που εξ αιτίας της εγγύτητάς τους με τη συνείδηση διαταράσσουν την πολυπόθητη «ευχαρίστηση». Ας επαναλάβουμε ότι στην εκ των υστέρων εκτονωτική πορεία της συνειδητοποίησης του ασθενούς βιώνονται 'συναισθήματα' εκ της ενστικτικής ώσης (ή ενόρμησης) και οι 'ιδέες' που επανεπενδύονται γίνονται ολοένα περισσότερο σταθερές στο εδώ-και-τώρα. Στο άκρο αυτής της αναλυτικής διαδικασίας βρίσκεται φυσικά η φαντασίωση ενός αρχέγονου ένστικτου που φέρεται ως «παιδική ηλικία» ή «αναπτυξιολογία». Η φαντασίωση του αρχέγονου αυτού ενστίκτου κυριαρχείται από κάτι το ζώδες και άκρως ασταθές που από εκεί και πέρα ξεκινάει η γνωστή διαδικασία των απωθήσεων. Στο άλλο άκρο βρίσκεται μία άλλη φαντασίωση η οποία είναι άκρως συνειδητοποιημένη και φαινομενικά αποσεξουαλικοποιημένη αναφερόμενη στην επιστήμη, το σώμα και την βιολογία. Η φαντασίωση αυτής της αγνής 'ιδέας' είναι κάτι το πολύ ανθρώπινο και σταθερό που φαινομενικά δεν χρήζει απωθήσεων. Όμως ας θυμόμαστε πάντα ότι και οι δύο αυτές θεμελιώσεις ανθρώπινες φαντασιώσεις είναι ακραίες 'ιδέες' του ασθενούς που έχουν τεράστια δυσκολία να μετατραπούν σε βιωματικές πράξεις των μυών ή του πνεύματος (πλήρως παθητική στάση των μυών) αντιστοίχως. Συνεπώς, αμφοτέρως εκφράζουν τα δύο άκρα των υπόγειων διαδρομών του βασικού ενστίκτου που στη δευτερογενή του έκφραση με την μορφή «ενορμήσεων» ή 'ενστικτικών ώσεων' άλλοτε φαίνεται ως άγριο και άλλοτε ως ήρεμο ευρισκόμενο πάντοτε πάνω σε μία 'ιδέα' είτε αυτή φέρεται ως «επιστήμη» είτε ως «ένστικτο».

Αν η «βιολογική φαντασίωση» του ασθενούς στην ανάλυση εκφράζει «ηρεμία» αυτό καμία σχέση δεν μπορεί να έχει με εσωτερικό βίωμα γαλήνης διότι η ίδια η φαντασίωση έχει γίνει 'ιδέα' υποβαλλόμενη στο διαρκές κύκλωμα της συνειδητοποίησης και συνεπώς ευρισκόμενη πλέον σε δύο θέσεις. Παρομοίως, αν η «παιδική/αναπτυξιακή φαντασίωση» του ασθενούς εκφράζει «ζωντάνια ή επιθετικότητα» αυτό καμία σχέση δεν μπορεί να έχει με εσωτερικό βίωμα μίσους, καταστροφής ή θυμού εφ' όσον αντιπροσωπεύεται σε δύο θέσεις. Τα βιωματικά 'συναισθήματα' όπως ηρεμία, γαλήνη, μίσος, θυμός και τόσα άλλα είναι ενδιάμεσες 'διαδικασίες' συνειδητοποίησης μεταξύ απόλυτης ενεργητικότητας και απόλυτης παθητικότητας, δηλαδή, άλλοτε άλλου βαθμού νευρωσικού άγχους. Η ψυχανάλυση κινείται μέσα σ' αυτό το σχετικά στενό χώρο ψυχικής λειτουργίας ο οποίος είναι διαρκώς εμπλουτιζόμενος από 'ιδέες' και 'ασυνείδητα συναισθήματα'. Εξ αυτού του λόγου η σημασία του 3ου υποκεφαλαίου είναι τόσο σημαντική.